

**Уус–Амма нэһилиэгин
олоңхотут
Бэстиинэптэр аҕа уус**

Сыала: Уус – Амма нэбилиэгин , бэйэм удьуорбар баар олонхоһуттары билсийи, үөрэтии, үйэтитии.

Соруга:

1. Уус-Амма олоңхоһуттарын туһунан матырыйаал хомуйуу
2. Ахтыыларынан төрдү -ууһу чинчийи, үөрэтии,
3. Аймахтарбын кытта сибээстэһии.
4. Национальнай библиотекаттан, архивтан ыйыталаһыы.

Хайысхалара:

- кинигэлэри аабыы
- олохтоох библиотекаҥа сылдыы
- онорбут улэбин музейга туттарыы
- кылаас чаастарын ыытыы

Саха баайа – тыла

Төрдүн-ууһун ырытар, ырыңалыыр киһи – толкуйдаах Киһи.
Киһи иитиллэр эйгэтэ – омуга. Омук тыына – тыла.

Саха баайа – тыла, өйө уонна талаана. Тылтан ордук баай, тылтан ордук күүстээх, тылтан ордук үйэлээх туох да суох. Оннук ураты тылы- үйэлээһи, күүстээһи – иһигэр ильдэ сылдьар омук өлөн – охтон биэриэ суоһа. Онто барыта олоңхо тылыгар сөңөн баччаһа диэри быстыбакка тийэн кэлбитэ үтүмэн үөрүүлээх. Саха омук айбыт олоңхото киһи-аймах тылынан уус-уран айымньытын биир суол көрүңэ буолар. Кини ойуулуур, дьүһүйэр тыла-өһө баайынан – дэлэгэинэн, өйдөбүллэрэ дириңинэн, киэңинэн сөхтөрөр. Ол да иһин былыр-былыргыттан олоңхоһут саха дьонун ытыктабылын, сүгүрүйүүтүн ылар, үйэлэр усталарыгар уос номоһор киирэн кэпсээңңэ сылдьар. Төрөөбүт – үөскээбит Уус-Аммам нэһилиэгэр бу ааспыт үйэһэ 16 олоңхоһут олонорон ааспыттарын туһунан Таатта ытык кырдыаһаһа, сүдү сэһэнньитэ Е.Д. Андросов суруйар. Бу олонхоһуттар ортолоругар мин ийэбинэн төрдүбэр Бэстиинэптэр аһа уустан 8 олонхоһут киирэ сылдьарын үөрэттибит.

Дьарылык килбиэн сүүрүктээх, дьарҕаа таас түгэхтээх, үрдүк мөңүөн хайалардаах, арылыйар ыраас уулаах Амма Эбэ барахсан нэлэһийэ устан кэлэн дохсун Алдан өрускэ түһэр хонноҕор Таатта улуунун Со5уй диэн нэбилиэгэ баара. Икки орус холбоһор сирэ буолан буолла5а олус үчүгэй, кэрэ айылҕалаах, тупса5ай сирдээх – уоттаах, кытылларыгар, хочолоругар от, бурдук өлгөмнүк үүнэр талыы-талба хонуулаах. Сааьын да, куьунун да араас котор биийин ууьа то5уоруйарын ааьар, собулээн олохсуйар сирэ. Итинник утуокэн сирдээх-уоттаах сиргэ Бэстиинэптэр а5аларын уустара обугэ са5аттан тобуруоннээн олорбуттара. Кинилэртэн ордук Бястинов Дмитрий Семенович – Быытыгый Уус баьылаан-коьулээн олорон ааспыта.Быытыгый Уус уонна кинини кытта бииргэ төрөөбүт киһи уола – Бястинов Дмитрий Дмитриевич-Баассан Миитэрэй диэн эмиэ бэйэлэрин кэмнэригэр олоҕхо бөҕөтүн олоҕолоон ааспыт дьон эбит.

Бястиновтар төрүччүлэрэ

Олонхьуттар
суруйааччы

Бястинов Дмитрий Семенович - Быытыгый Уус

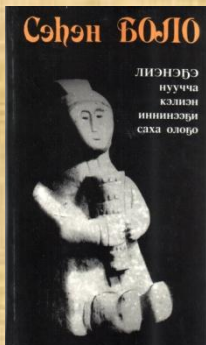
Кинилэртэн ордук Бястинов Дмитрий Семенович – Быытыгый Уус биллэн-көстөн олорон ааспыт.

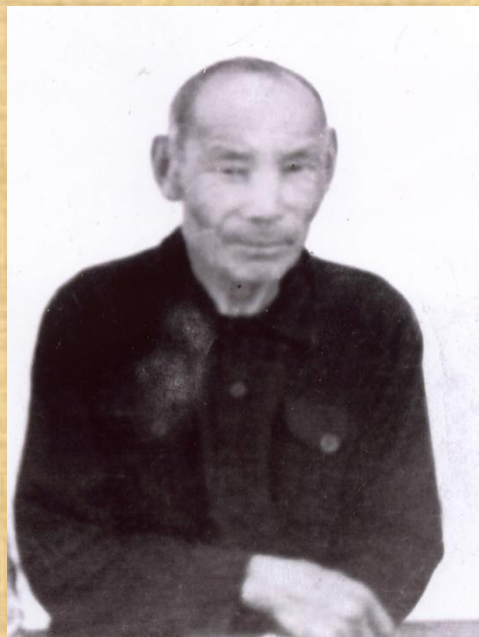
Кэргэнинээн Мария Ефимовналыын 10 оҕолонон, сир оңостунан, бурдук ыһынан, сүөһү иттэн үчүгэйдик олорбуттар.

Дмитрий Семенович – Быытыгый Уус сорсуннаах булчутун, сээркээн сэһэнньитин таһынан өссө улахан олоңхоһут киһи эрээри, наар биир сиргэ олорбут буолан, олоңхоһут быһыытынан буолбакка, үтүө тимир ууһунан биллибит. Олоңхолоро: «Буура Дохсун Боотур», «Орто дойдуга ороһулаан төрөөбүт Оҕо Тулаайах Боотур»

Кини 9 уолаттарыттан үксүлэрэ аҕаларын ууһааннар эмиэ биллэр олоңхоһут-ырыаһыт дьоннор буолбуттар.

Дмитрий Семенович-Быытыгый Уустан 1933 сыллаахха Сэһэн Боло саха былыргытын туһунан хас да үбүйээни, сэһэни суруйбут.

Бястинов Михаил Дмитриевич, Бытыгый уус улахан уола, эмиэ тимир ууһа киһи. Нэһилиэгэр балачча кэрэхсэнэ сылдыбыт орто баайыылаах олоңхот. Балачча идэтийэн олоңхолообут киһи. Кини таптаан олоңхолуур үс олоңхолооһуттан «Бүдүрүйбэт Мүлдьү Бөһөтүн» дьон сөбүлээн олоңхотоллор эбит. Кэлин эмиэ холкуос үлэтэ обургууга саба баттатан кыайан олоңхотун сайыннарбатах.

Бястинов Егор Дмитриевич – Тарбын Дьөгүөр, эмиэ икки-үс олоңхону , олоңхолуура үһү гынан баран, туой дьээбэлэнэн, дьону элэктээн, олоңхотун тылыгар –өһүгэр ыстырыыс тыллары кыбытан олоңхолуур буолан оһо, дьахтар баарына олоңхолообото үһү. Ол да буоллар, кини олоңхотун ырыатын-тойугун олус бэртик, ким барыта чуумпуран олорон истэр гына, ыраас, дьэнкэ куолаһынан толорорун истээрилэр нэһилиэгин дьоно экиритэ сылдьаллара үһү.

Бястинов Прокопий Дмитриевич, син дьэрис дьэнкэ куоластаах утуокэннээх киии сурахтааҕа. Куоракка энин айанна сырыттаҕына, туора улуус дьоно кини олонхотун олус кэрэхсээн, биьирээн истэллэрэ уьу. Инньэ гынан дойдутугар, нэьилиэгэр даҕаны кини олонхолуурун эмиэ сирбэттэрэ, батыьа сылдьан олонхолотон истэллэрэ диэн буолар.

Бястинов Иннокентий Дмитриевич, бииргэ төрөөбүттэртэн саамай үрдүк уңуохтаахтара уонна толуу көрүңнээхтэрэ. Эмиэ уһуктан олоңхолоотоһуна кими барытын кэрэхсэтэр үтүө олоңхот киии этэ диэн кэпсииллэрэ. Кини хас да олоңхону олоңхолуура үһү.

Бястинов Гаврил Дмитриевич – Ачылла Хабырылла, наһаа абыях саңалаах эрээри, биирдэ эмэтэ да буоллар, олоңхолоотоһуна устар ууну сомоҕолуур уус тыллаах, үтүөкэннээх кэрэ куоластаах олоңхобут киһи эбитэ үһү.Сааһырбыта, өссө балайда олох олоро түспүтэ буоллар, уһулуччулаах да олоңхоттарга чугасаһар кыахтаах хабааннаах киһи эдэр сааһыгар суорума суолламмыт.

Бястинов Семен Дмитриевич, Быытыгый уус ахсыс уола, син балачча олоңхолуура гынан баран, олоңхотун тылын кыайа туппат этэ.

Бястинов Дмтирий Дмитриевич-Баасан Миитэрэй, Быытыгый уһу кытары бииргэ төрөбүт киһи уола. Баасан Миитэрэй сэрии иннинэ, П.А.Ойуунускай ыңырыытынан куоракка киирэн, «Ньургун Боотур» олоңхону олоңхолоон хайҕанан, илиинэн эрийэр иистэнэр массыынанан уонна обургу харчынан бириэмийэлэнэн тахсыбыта биллэр. Кини бырааттарыттан, олоңхобут Бэстиинэптэртэн барыларыттан быдан ордук олоңхобут киһи эбитэ үһү. Кини XIX үйэ кутуругун баттаһа, XX үйэ бастакы аңарын аңардаһа олорон ааспыт Таатта биир уһулуччулаах олоңхобута.

Олоңхото: «Күнуүкөрсө төрөөбүт Күөрэстэй Куо»

Түөлбэ олоңхоһуттара

Егорова (Чепалова) Гликерия – Муннугар үөннээх Чаппалаха эмээхсин диэн аатынан бэйэтин кэмигэр уһулуччу аатыра-сураһыра сылдыбыт улахан олоҕоһут. 19-20 үйэлэри баттаһа олорон ааспыт. Истиэхтэн эриэккэс кэрэ, уус-уран тыллаах буолан, үс дойду дьонугар наһаа биһирэтэр, истээччилэрин бэйэтигэр тардар сүдү күүстээһэ, аптааһа эбитэ үһү диэн кэпсииллэрэ.

Чехордонов Роман Саввич (1875-1917), түөрт олоҕоһо тийэ олоҕолуура үһү. Олортон «Ньургун Боотур» ну олус сэргээн, таптаан олоҕолотоллор этэ диэн чугас аймаһа М.Савватеев оһонньор ахтара.

Власов Гаврил Николаевич-Буучээн Хабырылла (1888-1949), хас да олоҕону билэрэ үһү.

Рахлеев Конон Дмитриевич – Мороду Миитэрэй уола (1898-1948), дойдутугар, нэһилиэгэр Куонаан ойуун диэн аатынан биллэрэ. Син хоп курдук балачча олоҕолуу сылдыбыт эбит.

Нелакиров Егор Петрович, 20 үйэ бастакы аңарыгар олорон ааспыт. Тахтай Дьөгүөр диэн хос аатынан ааттыыллара. Эмиэ ох курдук орто олоңхотунан ааһыллыбыт.

Винокуров Иннокентий Константинович (1906-1980) аатырар Байаарын уус күтүөтэ. Хас да олоңхону билэрэ. Олоңхолоро сүрдээхуус-уран тыллаах өстөөх эбиттэрэ үһү. Ордук олоңхотун дьонун –сэргэтин, сирдэрин –уоттарынан наһаа кэрэтик ситэрэн-хоторон, ымпыктаан-чымпыктаан ойуулаан-оһуордаан этжрин дьон сөбүлээн истэрэ эбитэ үһү.

Блахиров Гаврил Дмитриевич – Чолопуус Хабырылла (1901-1935) балайда үчүгэйдик олоңхолообута эбитэ үһү.

Оготовев Петр Васильевич (1910-1976сс.), Уус-Амма саамай тihэх олонхоһута. Саха АССР оскуолаларын үтүөлээх учуутала. Икки олоңхону олоңхолууруттан биир саамай сөбүлүүрүн «Эьэ Хара аттаах Элэс Боотур» диэн орто кээмэйдээх олоңхотун бэйэтэ суруйан хаалларбыта. Ону уола, Саха сириг биир билиилээх виртуоз хомусчута П.П.Оготовев үс тылынан бэчээттэтэн, дьон-сэргэ билиитигэр-көрүүтүгэр таһааран, хаһан да өлбөт-сүппэт үйэлээтэ. Олоңхоһут Петр Васильевич киэң билиилээх, Саха былыргытын учугэйдик билэр, сыаналыыр буолан, балачча үтүөнү, күттүөннээ5и, кэрэхсэбиллээ5и кэннигэр кээһэн барбыт биир саамай ытыктабыллаах киһибитинэн буолар.

Олонхото: Эьэ хара аттаах Элэс Боотур»

Мин энэм айар дуозурдагана

Мин энэм, Карл Семенович Аргунов, 1929 с. олунһу 20 күнүгэр Игидэйгэ күн сирин көрбүтэ. Композитор Федот Семенович Аргуновтын бииргэ төрөөбүттэр. 1941 с. Чөркөөххө түөрт кылааһы бүтэрбит. Ол дьыл ийэтэ, оттон 1943 с. аҕата өлөллөр. Онон кини Дирингэ оҕо дьизитигэр итиллэ барар. 1946 с. алтс кылааһы бүтэрэр. Бу сыл аймахтара, Семен Михайлович Аргунов, уолу көһөрөн аҕалан, аймахтарыгар Василий Матаннановта-ахха дьизилир. 1947-60 сс. типографияҕа наборщиктыыр. 1964-68 сс. оройуонга бастакынан идэтибит фотограф буолар.

Ол сылдьан Таатта народной театра аһыллыбытыгар актыыбынай артыыс быһыытынан кыттар. Театр Москваҕа баран оонһууругар "Лоокуут уонна Ньургунун" драмаҕа Мардыаһай оруолун ситиһиилээхтик толорор. 1957 с. ыччаттар фестивалларын республикатааҕы көрүүлэрин лауреата буолар. Аны 1967 с. Суорун Омоллоон "Айаал" драматыгар Айыы Сээн монологун толорор. 1968 с. П.А. Ойуунускай аатынан драматической артыыһынан ылыллар. "Суоһалдыыма Толбонноох" драмаҕа Дьаргыл, "Туундара туллулар" Мухтуу уобарастарын арыталаабыта.

1977 с. Тааттаҕа төннөн, Чымынаайыга кэлэн, кулуупка уус-уран саалайааччынан үлэлиир, кэпсирдэргэ актыыбынайдык кыттар. Ону тэнэ айар үлэнэн дьарыктанан барар. Оҕолорго аналлаах тойук суруйбута, ону толорон Ойуунускай ааһыларыгар тиниэ биллибиттэрэ. "Ойуун көрүүтэ" диэн айылҕа харыстабылыгар, сир-майгы тиэмэтигэр аһамыт, философскай ис хоһоонноох хоһооно хаһыакка бэчээттэнэн дьон биһирэбилин ылбыта. Аны "Кылаан Бэргэн" диэн кыракий, хамсалаах табах бастына олонхону" суруйбута. Бу кыракий олонхо сүрүн геройа Кылаан Бэргэн абааһы уолун Обот Соллоготтон кэргэнин Кылбалдыыа Куону быһыы сатыыр.

Ити курдук эһэбит, олоһун устата үлэнэн дьарыктана сылдьыбыта. Кини сырдык мөссүөнүн биһиги хаһан да умнуохпут суоҕа.

Ани Антосова, Карл Аргунов сиэнэ.

Адам Карл Семенович Аргунов үтүөкэн майгылаах киһи этэ. Кини тулаҕо тардыһар буолаллара. Кини саҕаабаты суох курдуга. Үтүөкэннээх фотограф, мас таһынан тутуу үлэтигэр, хаһаайыстыбаҕа тик үлэтирэ.

1947 сыллаахха үлэтин Ытык-сабалаабыт, дириэктэргэ тиниэ үүмүт. Хаһыакка үлэтин сылдьан, комсомол пуортугугу элэрдии эрчимни фотограф Типография кэнниттэн анаабыт. Биһытынан үлээбэтиэ уонна Тааттаҕа көхтөөхтүк кыттар.

Пенсияҕа олоһун улахан айымньылары суруйарга хоһоммута. Бастакы улахан айымньыта "Ойуун көрүүтэ" диэн тойук буосылаахха от ийыгар бэчээттэммитэ. Иккис улахан айымньытынан "Кылаан Бэргэн" олонхо буолар. Бу эмиз 1992 сыллаах-тахсыбыта. "Кылаан Бэргэн" олонхотун оҕолор республикатааҕы фестивалларга ситиһиилээхтик толорон, дьон-сэргэ биһирэбилин ылбыта.

Кини олонхонуун биһиги, оҕолор, истэрбит, артыыстан оонһоон кириэн бардаһына, саллар этибит. Ону аастытын кэниэ, биллигин үчүгэйдик саныыбыт.

"Кылаан Бэргэн" олонхо ааптара

Биир биллэр-көстөр фотограф буолан тахсыбыт.

Ол сылдьан Таатта норуодунай театра аһыллытыгар артыыс быһыытынан көхтөөхтүк кыттыбыт. Норуодунай театр Москваҕа 1962 сыллаахха "Лоокуут уонна Ньургунун" драматын илдьэн туруорбутүөхтүк толорбут.

Эдэр талааннаах киһини таба көрөн, 1968 с. Дьокуускайдааҕы Саха госуларстывыһынан ыгырбыттар. 1969-1979 сс. драмтеатрга артыыс быһыытынан таһаарылаахтык үлэлээбитэ.

Онон үлэлиир кэмигэр Д.Ф.Ходулов, А.П.Петров курдук улуу артыыстары кытта тэнгэ сенаҕа бииргэ оонһуура. Ити үлэлиир кэмигэр "Сүрэх тэбэрин тухары", "Сайсары", "Макбет", "Наара суох", "Күн боһоноох", "Кыһыл Ойуун", "Таптал", "1979 сыллаахха дойдутугар Чымынаайыты тонуубутэ. Манна кэлэн кулууп диолохтоох дыаһалта арабын "үөрэбэ суох-хун" диэн үлэтигэр тохотон кэбиспитэ.

Кыра оҕолорун улаатыннараары, оҕо саа-сыяҕа тахсыбыта.

Пенсияҕа да таһыстар, артыыс айар үлэтин умнан, ыраҕан кэбиспэтэ. Нэһилиэк, оройуон уус-уран көрүүлэригэр

Олонхо сыллара биллэриллибиттэри-нэн, мин адам айан хаалларбыт олонхотун-гэбэ таһаарыахпын бабарабын.

Адам туһунан кылгас ыстатыйаны кит-тинэн түмүктүүбүн:

Аан дойдум иччилэрэ,
Ааттаах атыыр курдук
Атаралык сизээрбэр,
Аттыбыттан араһаакка
Атаараргытыгар
Ааттаһан, көрдөһөн эрбим.
Орто дойдум иччилэрэ,
Оҕус буолан,
Орулуу, орулуу
Олаһууттан хонторбор,
Утуо көмөбүтүгэр эрээн
Үс бараа күлүккүтүгэр
Үгэи-сүктэи эрбим.
Чуеас дойдубуларым иччилэрэ,
Чүбүкү курдук көтөрбөр
Чүһүтү сылдьан,
Чуеастаһан кэлэнкит
Чопчу көмөбүт иһин
Чаранчылана кэтэһэн эрбим.
Ыкса ырым иччилэрэ,
Ыллыыр, ыгсалыар күүммэр,
Ылыкпын ыйаргытын
Ылыымахтара диэн
Ыһыта норуэи эрбим.

Таатта. Сардаана АНТОЕВА (Аргунова).

Түөлбэм олоңхоһуттарын ырытан, үөрэтэн баран маннык санааһа кэллим:

- Дьон ааспыт умнуо суохтааһын, умунна да силиһэ суох буола түһэрин биллим. Силиһэ суох мас үүммэт;
- Саха омук өйө-санаата, билиитэ – көрүүтэ, олорон ааспыт олоһо барыта олоңхо номоһо буолан сылдыарын өйдөөтүм;
- Уус-Аммам нэһилиэгэр бу ааспыт үйэһэ 16 олоңхоһут олорон ааспытын;
- Бу олонхоһуттар ортолоругар мин ийэбинэн төрдүбэр Бэстиинэптэр аһа уустан 8 олонхоһут баарын;

- Быытыгый ууһу кытары бииргэ төрөөбүт киһи уола. Баасан Миитэрэй сэрии иннинэ, П.А.Ойуунускай ыңырыытынан куоракка киирэн, «Ньургун Боотур» олоҕхону олоҕолоон хайҕанан, илиинэн эрийэр иистэнэр массыынанан уонна обургу харчынан бириэмийэлэнэн тахсыбытын биллим.
- Көрдөөн көрүү түмүгүнэн Уус-Амма олоҕоһуттарыгар сыһыаннаах матырыяал аҕыйах эбит. Баар литератураны туһанным.
- Бу хомуйбут матырыяалбынан брошюра оңорон нэһилиэгим библиотекатыгар бэлэхтээн дьон билиитигэр таһаарыахпын баҕарабын.
- Оскуола оҕолоругар бу темабынан кылаас чааһа ыытыы.